

According to Malysheva there are two backbone approaches – broad and narrow – to the ideologeme as the language phenomenon. Ideologeme as the mental unit is characterized by the national specificity, dynamics of semantics, high axiology, frequency and the variety of the representation means by the signs of different semiotic systems including the language one.

The variety of classifications of ideologeme phenomenon can be explained by the differences in objects and subjects of the research of different scientific disciplines and approaches, but the common feature of the existing definitions is the fact that ideologeme is the explication of certain ideology.

УДК 811.161.2`373.232.1

Людмила КУЛІШЕНКО, Юлія Ярош

ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

У цій статті досліджено джерела походження українських прізвищ, зокрема походження прізвищ авторів. Стверджується, що прізвища – це своєрідний код для розкриття значної інформації про культуру, побут, вірування, види господарської діяльності наших пращурів.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, сім'я.

Постановка проблеми. Сьогодні перед українською нацією особливо гостро постало питання: хто ми є, яке наше минуле. Нині лише відбувається становлення свідомості справжнього українця, тому дослідження свого коріння є нагальною проблемою для сучасників. І саме в прізвищах відбито життя і побут українців, мудрість і дотепність, а також це своєрідний зв'язок з пращурами. Тому в наших прізвищах закладена могутність українського роду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему походження українського прізвища досліджували такі вчені, як О. Неділько, А. Коваль, М. Худаш, Л. Скрипник, П. Чучка, Л. Масенко, Ю. Редько, І. Єфименко, І. Сокол та інші мовознавці. Проте, попри всі наявні дослідження, проблема походження українського прізвища не знайшла належного відображення в науковій літературі.

Метою статті є дослідження джерел походження українських прізвищ, встановлення закономірностей їх творення і трансформації.

Виклад основного матеріалу. Походження та тлумачення прізвищ – питання, яке завжди всіх цікавить, оскільки прізвища супроводжують людей від народження і до самої смерті.

“Без минулого немає майбутнього” – ця народна мудрість є популярною упродовж багатьох століть. Якщо замислитися над цими словами, то все стане зрозумілим. А й справді людину, котра не знає минулого своєї сім'ї, не можна назвати повноцінною.

Пам'ять предків, традиції, звичаї – все це приходить до нас із минулого, передається з покоління в покоління від прадіда до діда й нам. Минуле – це початок усього сьогодення.

Іван Франко в одній зі своїх наукових праць пише, що особова назва людини – це її вірний і невідступний товариш, який супроводить людину від колиски до могили, хоч і крокує поруч нас із засло-неним обличчям, ми переважно не знаємо, яке його походження та значення. Це незнання часто буває причиною помилок і перекручень у вживанні особових назв, зокрема прізвищ.

За “Словником української мови”, прізвище – це найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість [5, с. 301].

Головне і перше значення цього слова було значення “сім'я”, “сімейство”, а також “рід”, “коліно”, “покоління”. Слово “прізвище” у нашому сучасному розумінні є родовим іменем, тобто іменем родини (сім'ї). Таким було і первинне призначення цих особливих слів – імену-вати все сімейство в цілому. Такої думки дотримується П. Чучка: “Головне призначення кожного прізвища – об'єднувати групу кровно споріднених осіб, аби в такий спосіб, власне, за допомогою цього соціального знака відрізнити і протиставляти один родинний осередок іншим аналогічним громади” [9, с. 23].

Пізніше, коли великі патріархальні сім'ї майже повсюди перестали існувати, слово “прізвище” стало відноситися в першу чергу до ін-дивідуального іменування окремої людини [8, с. 32].

Українське прізвище чи не найстаріше в Європі. В XVII століття мало чи не всі українці носили прізвища. Деякі українці мали прізви-ща, які дали їх предкам ще в князівські часи.

Початково на Русі застосовували лише прізвиська.

Прізвисько – це неофіційне особове іменування, яким середови-ще індивідуалізує або характеризує особу (наприклад, Штиря, Хар-ман, Сторчак, Підвечеря, Кабанець, Корж).

Як за періоду Київської Русі, так і набагато пізніше, коли ще не було прізвищ, князі київські, крім імен, мали прізвиська, зокрема ки-ївського князя Володимира у народі прозвали Великим за великі діла на благо Вітчизни: це й об'єднання руських князівств навколо Києва, що сприяло укріпленню могутності Київської Русі у боротьбі із зов-нішніми ворогами та утвердженню її авторитету на міжнародній аре-ні, це й хрещення Русі, і широкомасштабна просвітницька діяльність тощо, а його син, київський князь Ярослав, був влучно прозваний у народі Мудрим за великий розум, освіченість та любов до книг. Прі-звиська багатьох правителів (як слов'янських, так і неслов'янських), теж виправдовують характери їхніх носіїв: Довгорукий (Юрій) і Гроз-

ний (Іван), а французький король Людовік XIV справедливо прозваний у народі “Король-Сонце”, оскільки більш за все на світі любив одягатися у вигадливий блискучий усіх кольорів одяг, надаючи перевагу жовтому.

Їх можна зустріти в іменуваннях давньоруських князів, які не успадковувалися. Застосовувати родові прізвища в офіційному діловодстві почали лише згодом, через необхідність вказання права власності на щось. Масово родові прізвища зустрічаються в письмових джерелах, що стосуються українських земель в XIV–XVI століттях.

Цікавим видається питання про причини появи прізвищ. А. Коваль зазначає: “Вирішальна причина введення прізвищ – зміна ролі сім’ї на певному рівні його розвитку... Сім’я при феодалізмі – це виробнича одиниця, яка вела своє господарство, мала спадкові права, відповідала за своїх членів перед і державою” [4, с. 148]. На думку І. Франка, початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв на Україні поклато духовенство. Київський митрополит Петро Могила в 1632 р. доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених і померлих.

Перші найменування, схожі на прізвища з’явилися десь у XIV ст. Спочатку родові прізвища мали переважно багаті люди, які мали статки. До такої категорії належали купці, власники земель, гетьмани [3]. А вже в XVII ст. ледь не всі українці мали власні прізвища, щоправда прізвища часто трансформувалися, на їх основі могли створюватися нові прізвища, наприклад, син людини з прізвищем Коваль міг отримати прізвище Коваленко (син Коваля). Багато прізвищ з’явилися в часи Запорозької Січі, оскільки під час вступу на Січ козак змінював своє старе прізвище на нове. Стабільності прізвища набули лише в XIX ст. Поширеною також була заміна старих прізвищ на аристократичний (шляхетсько-панський) лад, хоча шляхтичі та пани в певні періоди намагалися протидіяти цьому через заборону приймання певних прізвищ простолюдинами. Паралельно співіснували офіційні прізвища та неофіційні прізвиська, які знаходили своє відображення в українській діловій та художній літературі.

Для порівняння, французькі простолюдини отримали прізвища лише на початку XIX століття завдяки указу імператора Наполеона Першого. Російські селяни отримали прізвища лише після реформи 1861 року. Тому у росіян так багато прізвищ Іванов, Петров, Сидоров. Імена Іван, Петро, Сидір на той час були найпоширенішими в російських селах.

Єдиним народом Європи, в якого немає до сих пір сталих прізвищ, є ісландці. У них ім’я батька автоматично стає прізвищем

для дитини. Тому чоловіки мають прізвища на кшталт Петерсен (син Петера), а жінки Петердоттір (дочка Петера).

Окрім давності українського прізвища, воно ще має найрозгалуженішу серед індоєвропейців морфологію формування. Можна лише перелічити суфікси, які формують українське прізвище:

- *-енк*: Коваленко, Бондаренко, Євенко, Зленко, Лученко;
- *-єнк*: Галаєнко, Мотрієнко, Саєнко, Стратієнко;
- *-єньк*: Витребенько, Опенько, Потебенько;
- *-очк*: Семеночко, Ромочко, Борочко;
- *-овськ (-ів-ській)*: Боровський, Барановський, Васильківський;
- *-євськ*: Трублаєвський, Марієвський;
- *-ецьк*: Борецький, Гриневецький, Корецький, Маковецький;
- *-к*: Бутько, Гойко, Громико, Гречко, Гришко, Данилко, Лучко;
- *-ськ*: Скоропадський, Коцюбинський, Латанський, Лобачевський;
- *-цьк*: Балицький, Брицький, Городоцький, Кульчицький;
- *-вич*: Андрухович, Зінкевич, Шухевич, Ликович, Малкович;
- *-ич*: Білич, Ганич, Зварич, Кулинич, Маринич, Унич, Усич;
- *-ів*: Демків, Іванів, Іванців, Каськів, Луцьків, Марків, Петрів;
- *-шин*: Васишин, Гнатишин, Григоришин, Данилишин;
- *-во (о)*: Миклухо, Хитрово, Дурново;
- *-ій*: Мамій, Палій, Плаксій, Повалій, Червоній;
- *-ий (-ій)*: Горовий, Гайовий, Лановий, Латаний, Ломовий;
- *-ей*: Бачей, Галатей, Ромей, Гиндарей, Шиндарей;
- *-ак*: Єрмак, Приймак, Сторчак, Сучак, Шестак, Щербак, Ярмак;
- *-ач*: Горбач, Калач, Кивач, Спотикач;
- *-як*: Вітряк, Дзюб'як, Коров'як, Коряк, Пагутяк, Сідляк, Третяк;
- *-ець (-ець)*: Головець, Дурдинець, Ємець, Коломієць, Компанієць;
- *-ла*: Бамбула, Гамула, Притула, Забіла;
- *-ло*: Бурмило, Мазило, Трясило, Шамрило, Шумило;
- *-йло*: Гржимайло, Мазайло, Мінйайло, Стигайло, Свидригайло;
- *-ба*: Дзюба, Кандиба, Скиба, Погиба, Шкараба;
- *-да*: Майборода, Лагойда, Негода, Пригода;
- *-ай*: Гарай, Мамай, Нехай, Поривай;
- *-ра*: Вегера, Бандера, Магера, Петлюра, Сосюра, Шекера;
- *-но*: Ліхно, Махно, Овсюхно, Юхно;
- *-ан*: Балабан, Гоян, Троян, Слободян, Стоян, Шиян;
- *-он*: Баціон, Галаціон, Сластьон, Ціон;
- *-ман*: Гаман, Лахман, Коман, Роман;
- *-ун*: Балакун, Вергун, Вередун, Гарун, Кордун, Мазун;
- *-ух*: Бабух, Балабух, Гладух, Дідух, Карпук, Сплюх.

Українське прізвище, як це властиво для більшості європейців, формувалося від імені батька, дуже рідко від імені матері. Численні Петренки, Іваненки, Романенки, Лученки, Луценки, Уляненки тому яскраве підтвердження.

В Західній Україні патронімічні прізвища формувалися за допомогою суфіксу “ів”: Іванів, Іллів, Іванців, на жаль, жіночий суфікс *-ова* в Україні не прижився, тому нинішнє жіноцтво носить чоловічий варіант цих прізвищ.

Також в ряді випадків українське прізвище формувалося від імені діда чи баби за допомогою суфіксів *-чук, -щук, -ук, -юк* (Романчук, Іванчук, Гаврильчук, Миколайчук, Петрук, Гаврилюк, Ющук, Іллюк, Маланчук, Олянчук). Хоча, в цьому випадку важко сказати чи прізвище походить від імені батька, матері, діда чи баби. Особливо слід виділити патронімічні прізвища, які ведуть свою історію від князівських часів. Це прізвища з суфіксами *-вич, -ич*. Для прикладу візьмімо Милорадович, Юденич, Зінкевич, Малкович, Голубкевич, Левкович.

Дуже широке коло українських прізвища сформоване за професійною ознакою: Коваль, Мельник, Швець, Чумак, Маляр, Столяр, Смоляр.

Наступною групою прізвищ є так звані “відтопонімічні прізвища”. Такими є: Потоцький, Вишневецький, Савицький, Кульчицький, Горецький.

Всі вони походять від назв населених пунктів. Дуже рідко прізвища давали від назв річок – Дніпровий, Росьовий, Дніпренко, Дністровий, Узинець, Роставець.

Звернемо увагу на прізвища, які походять від назв тварин, птахів та риб. Їх прийнято називати анімальними (від англійського слова *animal* – тварина). Такими є прізвища: Тур, Ведмідь, Медвідь, Вовк, Віл, Лисиця, Бик.

Прізвища Тур, Вовк, Ведмідь є найстаршими з цієї групи. Як правило, родини несли їх як прізвиська з часів князівської доби аж поки вони не стали прізвищами.

Розглянемо наступну групу прізвищ, які походять від назв місцевості – поле, ліс, лан, гай, луг, гора, річка, озеро, сад чи назв будівель: замок, комора, башта, гребля. Маємо прізвища, які утворилися від цих слів за допомогою суфіксу *-вий*: Польовий, Лісовий, Озерний, Садовий, Замковий, Комірний, Баштовий, Загребельний.

Дуже численною групою українських прізвищ є прізвища, які походять від вуличних прізвищ, їх особливо багато в центральній та східній Україні, бо вони, як правило, давалися в середовищі запорозьких козаків, які були майстрами давати вигадливі прізвиська. Ось ли-

ше кілька прикладів такої вигадливості та дошкульності: Нетудихата, Непийпиво, Панібудьласка, Прядун, Ропкало, Гопкало, Будяк.

Також розглянемо прізвища, що походять від хатніх предметів та назв наїдків. Тут показовими є прізвища: Сковорода, Макітра, Макогон, Борщ.

Назви рослин також дали українцям кілька прізвищ: Береза, Верба, Осика, Тополя.

Назви народів також стали джерелом творення прізвищ. Так старі назви наших найближчих сусідів турчин (турок), волошин (румун), лях (поляк), литвин (білорус), москаль (росіянин), та стара самоназва русин дали такі прізвища: Турчин, Турчиненко, Волощенко, Волощук, Литвин, Москаль.

Слід також згадати прізвища, які походять від назв військових звань. Тут вочевидь найпершим має бути Гетьман. Далі йдуть: Полковченко, Сотник, Сотниченко, Хорунжий, Хорунженко, Солдатенко.

Церква також залишила слід в українському прізвищоформуванні. Згадаймо такі поширені прізвища, як: Дяк, Дяченко, Співак, Пономар, Пономаренко.

Особливо слід відзначити прізвище осіб духовного звання, які надавалися церковними ієрархами після закінчення семінарій та Києво-Могилянської Академії в XVIII–XIX століттях. Це прізвища: Вознесенський, Нікольський, Рождественський, Спасокукоцький, Спаський тощо. Такі прізвища мали вирізняти попів серед загалу.

Є ще одна група прізвищ, які давалися у XVIII столітті тим, хто мав проблеми з законом або просто бродив по світу. Такими є прізвища: Левенець, Дейнека, Гайдамака, Сердюк.

На закінчення огляду шляхів формування українських прізвищ слід зазначити факт спотворення питомо українських прізвищ або самими носіями, або писарями. Такі прізвища, як Міняйлов, Шумилов, Плужников, Рижков, утворені шляхом дописування російського суфіксу *-ов* або самими носіями, які з малоросів переходили у великороси, або писарями-державниками. Слід торкнутися спотворення українських прізвищ у Великоросії. Такі нині російські прізвища як Шевченков, Лученков, Іваненков, Колесніченков утворені в часи загальної паспортизації під час реформи 1861 року. Їх надавали дітям українських переселенців, які не мешкали компактно на території Великоросії. У Сибіру місцеве населення також перехрещувало українців. Так утворилися прізвища Савіцкіх, Романєнкових, Чернецькіх [6].

Сферою зацікавлення дослідників стали власні прізвища, зокрема Кулішенко. Цілком ймовірно, що це прізвище є патронімічною назвою, що належало до народних уснорозмовних форм іменування

синів за батьком. “Найменування з форматом *-енко*, що виникли внаслідок поєднання суфіксів *-еня* й *-ко*, мали первісне так зване демінутивне значення, тобто як і слова на *-еня* (зайчєня, козеня, хлопчєня), позначали малих, недорослих істот” [7, с. 33]. Водночас у живій мові існували назви молодих осіб із суфіксом *-енко* на позначення назв осіб за родом діяльності, ремеслом, професією (коваленко – син коваля, бондаренко – син бондаря). Деякі прізвища походять від жартівливих прізвищ людей тієї чи іншої професії, ремесла (Дубогризенко, Крупідеренко, Козоріз). Відповідно, можна припустити, що прізвище Кулішенко пов’язане із відповідною стравою кулішем – густим супом із пшона. Таким чином, найхарактерніша ознака голови сім’ї, який полюблив вживати чи готувати (що є менш ймовірним) таку страву, лягла в основу спочатку прізвиська, а згодом і прізвища, називання роду.

Також було проведено дослідження прізвища Ярош.

Старовинне прізвище Ярош має багату історію, яка є яскравим свідченням взаємодії різних національних культур Російської держави. Прізвище Ярош належить до поширеного типу слов’янських сімейних іменувань, утворених від похідних форм хрестильних імен.

Релігійна традиція, яка утвердилась на Русі з прийняттям християнства, зобов’язувала називати дитину в честь того чи іншого святого, шанованого православною церквою. Християнська релігія прийшла на Русь із Візантії, яка запозичила її у Римській імперії, до Риму ж вона проникла з Близького Сходу. Тому більшість християнських імен історично сходять до стародавніх мов – грецької, латини, старогрецької, з яких вони були запозичені. Ці незвичні за звучанням і незрозумілі за змістом церковні імена “обкатувалися” живою мовою, поки не починали звучати цілком по-слов’янськи, набуваючи безліч виразних “домашніх” варіантів.

Подібні зміни відбулися і з ім’ям Ієрофей, яке прийшло до нас із давньогрецької мови, і перекладається як “Бог святий” (*hieros* – священний, *theos* – Бог). Це ім’я увійшло в християнський іменник завдяки священномученику Ієрофею (І ст. н.е.). Він був єпископом афінським і учнем апостола Павла, і постраждав за віру в І столітті. На Русі це ім’я дуже рано набуло форми Єрофій, яка ще в давнину отримала статус повного імені та стала поширеним чоловічим ім’ям. Про популярність в старовину імені Єрофій свідчить і те, що у нього з часом виникло чимало похідних, “домашніх” форм, таких як Ерошка, Ярофей тощо. На Україні, як свідчать старовинні акти, дуже поширена була ласкава форма імені Ярошко і її коротка форма Ярош.

До початку XVII століття переважна більшість російських прізвищ утворювалося шляхом додавання до імені або прізвиську

батька присвійних суфіксів *-ов / -ів, -ін* (Єрофєєв – значить син людини на ім'я Єрофій), а для українських та білоруських прізвищ було характерне утворення сімейних іменувань за допомогою суфіксів *-ук / -юк, -енко, -ич* або закріплення імені як прізвища взагалі без оформлення якимось спеціальним суфіксом. В результаті на основі народної форми хрестильного імені Ярош на Україні набули поширення сімейні іменування Ярошенко і Ярош.

Коли саме і за яких обставин це іменування вперше закріпилося за нащадками в якості переданого у спадок, сказати сьогодні досить складно. Однак безсумнівно, що старовинне прізвище Ярош відкриває цікаві сторінки життя і побуту наших предків.

Після возз'єднання України з Росією в 1654 році багато українців виїхали на проживання в російські землі, в результаті чого українське прізвище Ярош можна зустріти в різних історичних областях, що свідчить про тісні зв'язки між різними слов'янськими та іншими народами. Сьогодні це сімейне іменування носять багато відомих та шанованих у суспільстві людей [1].

Висновки. У результаті дослідження можна зробити такі висновки:

Прізвище є знаком і кодом будь-якого роду, виразником спадкоємності та наступності поколінь.

Джерела походження українських прізвищ можуть бути сформовані за іменем батька (рідше – матері), професійною ознакою, від назв місцевості, населених пунктів, вуличних прізвищ, індивідуальних ознак людей (фізичні, психічні та інші властивості), від побутових речей, діалектних назв тощо.

Дослідження походження сучасних українських прізвищ сприяє усвідомленню історії свого роду, закономірностей життя та вчинків наших пращурів.

Знайомство зі складом та історією свого прізвища дає можливість знайти власні корені та розширює світогляд, дозволяє більш глибоко зрозуміти свою сутність.

Література

1. Аналіз фамилий [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.analizfamilii.ru/Yarosh/proishozhdenie.html>.
2. Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ / І. Єфименко // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18–19.
3. Зякун А. І. “Монархізм” Б. Хмельницького: гіпотези та реалії / А. І. Зякун // Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. праць. – Вип. 7. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”. – 2014. – С. 94–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/13549>
4. Коваль А.П. Життя та пригоди імен / А. П. Коваль. – К. : Вища шк., 1988. – 240 с.

5. Лепеха Т. В. Українознавство: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Т. В. Лепеха. – К. : Просвіта, 2005. – 376 с.
6. Лученко В. Стаття про українські прізвища, їх походження та шляхи і способи творення / В. Лученко [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://luchenko.com/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=50
7. Сокол І. Про що розповідають прізвища / І. Сокол // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 32–34.
8. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство / О. М. Уривалкін. – Ніжин : НДПУ, 2002. – 296 с.
9. Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців / П. Чучка // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23–25.
Отримано 15.09.2015

Summary

Kulishenko Lyudmyla, Yarosh Yulia. The source of the Ukrainian surnames.

This article explores the origin of the Ukrainian surnames, including the origin of surnames of the authors. That last name is a kind of code to disclosure of significant information about the culture, way of life, beliefs, the types of commercial activity of our ancestors.

Keywords: *surname, nickname, family.*

УДК 75(470)

Сергій ПОБОЖІЙ

I. МАШКОВ: НА ПЕРЕХРЕСТІ НАТУРИ І ВИМИСЛУ

У статті йдеться про творчість одного з представників мистецького об'єднання “Бубновий валет” І. Машкова. Підкреслюються особливості натюр-мортів та пейзажів художника періоду “Бубнового валету” 10-х рр. ХХ ст. та їхній зв'язок сучасними тенденціями мистецтва. Аналізується “Натюрморт з глечиком” із зібрання Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького. Аналіз портретів І. Машкова та іконографічні версії. Натюрні замальовки художника у контексті педагогічного методу митця.

Ключові слова: “Бубновий валет”, І. Машков, натюрморт, портрет, рисунок.

Постановка проблеми. Донедавна творчість представників модернізму в мистецтві замовчувалася і не була предметом культурологічних досліджень. Лише з другої половини 80-х рр. ХХ ст. ситуація суттєво змінюється. Головною проблемою для дослідників стає об'єктивний аналіз творчості та розгляд культурних зв'язків і мистецьких впливів між митцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість учасників мистецького об'єднання “Бубновий валет”, у тому числі й І. Машкова попала в поле зору художньої критики у 10-х рр. ХХ ст. У відгуках